

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Miłoszo pamokos

2013-04-05

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Akiratis

AUTORIUS: Piotr Kłoczowski

DATA: 2013-04

Miłoszo pamokos

Piotr Kłoczowski

Piotras Kłoczowski - eseistas, leidėjas, Varšuvos A. Mickevičiaus literatūros muziejaus direktoriaus pavaduotojas, knygų serijos „Archiwum „Kultury““ kuratorius, Varšuvos teatro akademijos dėstytojas.

Iš lenkų k. vertė Kazys Uscila

Mano Mamos

Krystynos Kłoczowskos atminimui

I. Pirmoji grandis, kuri mane susiejo su Miłoszu, buvo mano motina, gimusi Vilniuje. Ji atidžiai ir dėmesingai vertino Miłoszą. Turėjo savą, asmeninį kelią į poeto kūrybą: per vaikystę Vilniuje ir Naručio ežerą, per savo lietuvės senelės religingumą ir narsumą, per okupacijos metus Varšuvoje, matytus labiau iš Miłoszo „Priemiesčio“ („Przedmieście“) perspektyvos negu iš inteligentų, Armijos Krajovos šalininkų, mitologijos, pokario gyvenimo ant lagaminų. Mano jaunystę lydėjo mamos nelegaliai iš Prancūzijos atvežtas pirmas 1959 metų „Gimtosios Europos“ („Rodzinna Europa“) Paryžiaus leidimas ir Miłoszo Londone 1967 metais išleista knyga „Eilėraščiai“ („Wiersze“). Nebuvo jokio kieno nors paskatinimo, tas knygas tam tikru metu į rankas paėmiau pats. Metams prabėgus galėčiau pakartoti Ernstą Jüngerį, kad tos knygos „spinduliavo“.

Antroji grandis - Liublino katalikiškojo universiteto namai Šopeno gatvėje, Liubline. Šeštojo dešimtmečio pradžioje mano tėvą - tada jis buvo dvidešimt šešerių ir ką tik apgynęs daktarą - pirmasis pokario rektorius kunigas Antonis Słomkowski priėmė į šio universiteto Istorijos fakultetą. Tėvai atvažiavo į Liubliną ir apsigyveno šiame profesorių name. Taip susiklostė, kad didžioji dauguma namo gyventojų buvo kilę iš

Vilniaus. Kaip jauni žmonės jie ketvirtajame dešimtmetyje turėjo ryšių su Vilniaus Stepono Batoro universitetu. Laikotarpį po 1939 metų daugiausia išgyvenę Vilniuje, vėliau, kaip iškelti, – tada oficialiai vartotas terminas „repatriantai“ – dažniausiai apsidarė Torunėje, bet dauguma jų buvo įdarbinti Liublino katalikiškajame universitete. Net ir Henrykas Elzenbergas pradėjo nuo romanistikos šioje aukštojoje mokykloje. Tai, be kitų, pasakytina apie profesorių Czesławą Zgorzelską, profesorę Ireną Sławińską, klasikinę filologę Leokadią Małunowicz, Wandą Achremowiczową, jos brolių Witoldą Nowodworską ir jo žmoną Stanisławą, kuri – maža, bet reikšminga pastaba – buvo kilusi iš Zawadskių, Vilniaus spaustuvininkų ir knyginkų (Józefas Zawadski 1822 metais išleido debiutinę Adomo Mickevičiaus knygą „Poezja“), šeimos, meno istoriką Antonį Maśliński, Mariano Morełowskio mokinį, Józefo Maślińskio iš žurnalo „Żagary“ jaunesnįjį brolių.

Visi tie žmonės suvažiavo į Liubliną ir buvo mūsų kaimynai. Sławińska pažinojo Miłoszą dar iš Vilniaus. Taip pat ir Czesławas Zgorzelskis – Manfredo Kridlio mokinys, įžymiausias pokario Mickevičiaus kūrinių leidėjas, kuris bendradarbiavo su Miłoszu ir profesoriumi Kridliu (abu tuomet buvo Niujorke) ir rengė amerikietišką Mickevičiui skirtą tomą (knyga išėjo jau po to, kai Miłoszas 1951 metų vasario mėnesį ryžosi nutraukti ryšius su Liaudies Lenkijos režimu; tame svarbiame ir mažai žinomame monografijų rinkinyje „Adam Mickiewicz. Poet of Poland“ (Red. Manfred Kridl, New York, Columbia Slavica Studies, 1951) Miłoszo, kaip leidinio iniciatoriaus ir vieno redaktorių, pavardė praleista – tomą finansavo Lenkijos ambasada Vašingtone).

Po daugelio metų perskaičiau Ninos Berberowos autobiografiją „Mano pabrėžimai“ („Moje podkreślenia“), kur aptikau įdomų fragmentą, kurį iškart pasižymėjau; rašydama apie Nabokovą autorė vienoje vietoje pastebi, kad visai rusų intelektualų diasporai, nuo trečiojo dešimtmečio išsibarsčiusiai Europoje ir Amerikoje, Nabokovo knygos, ypač „Dovana“ ir „tikrasis Sebastiano Naito gyvenimas“, buvo apreiškimas. Jam pavyko atspindėti tikrą situaciją, kurioje jie atsidūrė, gelbėjo emigrantus nuo nebūties, rašytojo kūryba tarsi padėjo jiems susigrąžinti tėvynę. Nabokovo knygos tapo įrodymu – jeigu jis egzistuoja, gyvi ir jie.

Kažką panašaus Miłoszui jautė mano mama ir visa Vilniaus diaspora Liubline.

II. Mano brendimas gimtuosiuose namuose ir tame profesorių name – tai ir savaiminis įaugimas į Miłoszo mitologiją. Jo ypatingas egzistavimas – net nebylus – buvo svarbus ir juntamas. Miłoszas jau Vilniuje matytas kaip išimtinis reiškiny, jau tada jo bendraamžiai suvokė, kad toks kūrėjas gimsta kartą per šimtą metų. Daug jiems reikė ir tai, kad jis išliks, gyvena laisvėje ir turi nepaprastų kūrybinių galių. Poeto eilės buvo savotiška alternatyva tikrovei, kurioje jie tuomet gyveno.

Zgorzelskio poetikos užsiėmimai dažnai vykdavo analizuojant Miłoszo eiles; pakakdavo Sławińskai paskaitoje paminėti Miłoszą, ir jautresnių studentų akys „pagyvėdavo“. Suvokiu, kad tada Lenkijoje tokia reakcija buvo veikiau išimtis.

Neprovinciali Liublino aplinka, tuomet būdinga visai Lenkijai, buvo ypatinga. 1950–1956 metai – sunkiausias stalininis laikotarpis, bet Liublino katalikiškajam universitetui – geriausi metai. Prisimenu dar vieną su Miłoszu susijusį atsitikimą. Devintojo dešimtmečio pradžioje, per karinę padėtį, kai buvau išitraukęs į pagrindinę

leidybą, profesorius Czesławas Zgorzelskis padovanojo man iš savo bibliotekos, komplektuotos dar Vilniuje, dvi Mariano Zdziechowskio knygas: esė rinkinį „Pabaigos akivaizdoje“ („W obliczu końca“) ir paskutinę knygą „Ateities šmėkla“ („Widmo przyszłości“), išleistą Vilniuje būtent Zawadskių spaustuveje 1939 metais, du mėnesiai iki karo pradžios. Supratau tai kaip ypatingo įvertinimo įrodymą ir įpareigojimą ateičiai.

Tiksliai neprisimenu, kada pirmąkart išgirdau apie Miłoszą, nesąmoningai jaukinausi jo pavardę ir ji manyje liko. Tačiau prisimenu, kaip vieni iš kitų skolindavosi jo eilėraščių knygeles („Dienos šviesa“ („Światło dzienne“) mano mamai paskolino Zgorzelskis). Tada dar nelabai domėjausi tomis knygomis, bet pastebėdavau Miłoszo eilėraščių cirkuliaciją. Taip pat žinau, kad, pavyzdžiui, „Moralinį traktatą“ („Traktat moralny“), o vėliau „Poetinį traktatą“ („Traktat poetycki“) perrašinėdavo ranka ir paskui vieni kitiems skolindavo prirašytus sąsiuvinius. Visas būrys profesorių Sławińskos ir Zgorzelskio mokinių, pavyzdžiui, Zdzisławas Łapińskis, Andrzejus Paluchowski, Danuta Zamącińska, Wiesławas Pawełas Szymańskis, Bronisławas Mamońis, Zdzisławas Jastrzębskis... Visi jie išliko mano labai jaunoje ir tikriausiai kartais itin mitologizuotoje atmintyje kaip dar viena grandis tų, kurie ranka perrašinėjo Miłoszą. Jam skirtoje konferencijoje Jogailos universitete 2011 metų gegužės mėnesį apie tai kukliai ir patraukliai kalbėjo profesorius Zdzisławas Łapińskis. Verta priminti, kad po daugelio metų Varšuvoje, tuoj po Nobelio premijos skyrimo Miłoszui, būtent Zdzisławas Łapińskis Mokslinių kursų draugijoje perskaitė puikią paskaitą apie poetą, kurią dar 1980 metais išleido leidykla *Niezależna Oficyna Wydawnicza*.

Fenomenalu yra tai, kad gilinimasis į Miłoszo kūrybos paslaptis ėjo iš kartos į kartą, įvairiais keliais. Būta tam tikro tęstinumo. Gaivus šios poezijos, esė, prozos poveikis leido alsuoti. „Moralinis traktatas“, o vėliau, po 1956 metų, „Poetinis traktatas“ buvo aštresnio sąmoningumo išraiška, suteikusi galimybę pokarinėje, padalytoje Europoje savarankiškai, aiškiai suvokti Lenkijos situaciją ir jos intelektualinių, poetinių tradicijų likimus.

Verta priminti ir su „pogrindine“, pokarine Miłoszo recepcija susijusią tuomet irgi jauną, nenuolankią Varšuvos universiteto aplinką: Janą Józefą Lipską, Zdzisławą Najderą, Zygmuną Kubiaką, Mareką Skwarnicką, Andrzejų Walicką ar Zbigniewą Herbertą. Vėliau Miłoszas Andrzejui Walickiui bus svarbus susirašinėjimo bičiulis, o Herbertui – viena svarbiausia jo gyvenimo ir poezijos atramų. Prisimenu ir šiandien, kaip aštuntojo dešimtmečio viduryje, dar prieš Darbininkų gynimo komiteto sukūrimą Janas Józefas Lipskis prie „Harendos“ stalelio deklamavo mums Miłoszo „Moralinį traktatą“. Prie stalelio tada sėdėjome Barbara Toruńczyk, Adamas Michnikas ir aš.

III. Taigi Miłoszas gyvavo mažame išlikusios lenkų inteligentijos segmente, savotiškame dvigubame rate: pvz., Pawło Hertzo ar Zygmunto Mycielskio – ir tų jaunesniųjų, kaip mano tėvai, kurių sąmoningas gyvenimas prasidėjo per okupaciją ir po karo. Taigi Liublino katalikiškasis universitetas tapo ypatinga vieta Liaudies Lenkijoje, Miłoszas ten buvo dar vienas stalčiukas stalčiuje, o minėtas profesorių namas – dar mažesnė niša. Aišku, kad tai nebuvo visuotina. Miłoszas buvo poetas tos mažos lenkų inteligentijos dalies, kuri dar išsaugojo ryšius su ketvirtuoju dešimtmečiu ir tęstinumo pojūtį. Tik – procento procentas. To negalima vertinti, tiesiog taip buvo.

Tad domėjimasis Miłoszo kūryba prasidėjo tarsi kaip savaiminis reiškinys. Jį nulėmė laiminga privilegijuota padėtis, kurią man teikė gimtieji namai ir toji ypatinga tų metų Liublino vilnietiška universitetinė aplinka.

Londone išleistoje knygoje yra Miłoszo eilėraštis „Europos vaikas“ („Dziecię Europy“), parašytas jau Niujorke, kurį skaitydamas ir šiandien šypsauši. Tai itin ironiškas eilėraštis, bet prisimenu, kad, būdamas jaunas licėjaus auklėtinis, skaičiau jį kolegoms kaip pozityvų, pakerėtas jo radikalias, nihilistinės retorikos, nesuvokdamas ironijos. Miłoszo skaitymas grupėje buvo paslapties atskleidimo aktas, tada bičiuliuavusi su dviem trim žmonėmis, su kuriais drauge skaitydavome poeto eiles. Šiandien man reikšminga, kad vienas jų – mano artimiausias tuometinis bičiulis iš licėjaus Józefas Parnas, kuris vėliau, po 1968 metų, išvyko iš Lenkijos. Šiandien jis – žymus Danijos psichiatras. Tada šis skaitymas veikė kaip truputį draudžiamas vaisius, kitoks nei pigios Londone išspausdintos brošiūrėlės apie Katynę skaitymas, teikė tam tikrą pranašumo jausmą tiems, kurie žinojo, kas yra Miłoszas, prieš tuos, kurie jo nežinojo. Šiame pasipuikavime buvo nemažai jaunatviškos arogancijos.

Dar Liubline, kur praleidau dalį savo jaunystės, puikioje Liublino katalikiškojo universiteto bibliotekoje ieškojau poeto eilėraščių ir straipsnių prieškario spaudoje. Miłoszas traukė mane ne tik poezija, nors pirmiausia ja, bet ir kaip tam tikro mąstymo būdo, intelektualinės formacijos atstovas. Man stigo šios raiškos, Lenkijoje nemačiau nė vieno, kuris Miłoszui prilygtų. Per jį ieškojau tam tikros kokybės, tonacijos, problematikos.

Tikru individualiu „atradimu“ ir „išgyvenimu“ man tapo 1974 metais išleista knyga „Kur saulė teka ir leidžiasi“ („Gdzie wschodzi słońce i kędy zapada“). Atradimas, reveliacija buvo tai, kaip Miłoszas suformavo *antraštinę* poemą. Per savo biografiją, „likimo linijos“ pažinimą, detalių, situacijų, nesugražinamų akimirkų prisiminimus jis atkuria Kėdainių apskrities Atlantidą – sudėtinę dalį didesnės konstrukcijos, kokia buvo daugiatautė, daugiakonfesinė Žečpospolita. Mane intrigavo tai, kad poetas keisčiausiu būdu atkūrė – kaip dvasinę gyvenimo formą – tos tradicijos fragmentą eidamas iš apačios – per „žemiausio rango realybes“, kaip pasakytų Tadeuszas Kantoras, per nepaprastą kalbos invenciją, per „mano mūzą Mnemosinę“, susiedamas tai su metafizine arba tiesiog teologine perspektyva nepasiekiamame lygyje. Tai darė ir daro man didžiulį įspūdį. XX amžiuje šį kūrinį galima palyginti tik su T. S. Elioto „Keturių kvartetu“ geografija: *East Coker, Little Gidding, Burnt Norton...* „Varpų žiemą“ („Dzwony w zimie“) inkantacija man kiekvieną sykį atrodo kaip viena iš Miłoszo poezijos viršūnių: „Taigi vienas rytas. Spaudžia aštrus šaltis. / Dulikia šalčiu. Tame mieguistame pilkame rūke / Prisisodrina erdvė purpurinės šviesos.“ Kūrinys archinaujoviškai traktuoja perplėštą, be šaknų likusią sąmonę, ir drauge jo naujoviškumas – kaip šiandien pasakytume – *antimoderne*, be iliuzijų. Ir tai mane žavėjo.

Kai 1979 metais pradėjau susirašinėti su Miłoszu, mūsų dialogas buvo susijęs būtent su šia knyga. Turėjau tiesiogines Jano Lebensteino, Konstanto A. Je-leńskio ir kunigo Sadziko rekomendacijas Miłoszui. Rašiau poetui iš Madrido, kuriame tuomet gyvenau gavęs stipendiją. Korespondencija prasidėjo labai kukliai – nuo klausimų ir paaiškinimų apie minėtą knygą. Uždavinėjau Miłoszui „ką tai reiškia?“ pobūdžio klausimus ir, mano nuostabai, jis labai detalai į juos atsakinėjo.

Tuomet jau turėjau informacijos dialogo pradžia. Jaučiau, jog privalau apie save parašyti nuoširdžiai, kad poetą sudomintų jaunas žmogus iš Lenkijos. Taip pat suvokiau, kad jo tuometė vienatvė palanki mūsų susirašinėjimui. Šis dialogas – tarsi pradinės Miłoszo pamokos man.

IV. Asmeniškai su poetu susipažinau dar prieš jo apdovanojimą Nobelio premija. Labai gerai prisimenu susitikimą su poetu Paryžiuje 1980 metų birželio mėnesį. Vyko vakaras pas palotiečių vienuolius *Surcouf* gatvėje. Miłoszas skaitė eiles, kurios vėliau pateko į knygą „Hymn o perle“, paruoštą dar prieš, bet išėjusią tuoj po Nobelio premijos skyrimo. Eilėraštį „Lapeliai, susiję su nepriklausomybės metais“ („Kartki dotyczące lat niepodległości“) skaitė tvirtu balsu, kol priėjo Słowackio citatą: „Nuolat keli mane iki savęs, rože aukso, / Visada matoma prieš gyvybės aušrą“, – ūmai mašinraščio lapas iškrito poetui iš rankos, jis sukūčkiojo, visi apmirė... Miłoszas vos tramdė verkumą, mus sujaudino ši scena, nes jis buvo subrendęs, stiprus vyras ir staiga kažkas įvyko, tie žodžiai turėjo paliesti svarbią stygą poeto viduje... Niekas nežinojo, kaip pasielgti, tik Czapskis sušvelnino šią situaciją vienu žodžiu, kaip jis mokėjo, ir Miłoszas atitoko, pradėjo vėl normaliai skaityti. Kai vėliau kalbėjomės siauresniame ratelyje, visi jautėmės nedrąsiai, nes nežinojome, kokia iš tikrųjų buvo tų ašarų priežastis. Iki šiandienos išsaugojau šį vaizdą atmintyje ir iki šiandienos jis lieka man, anot Aleksandro Wato, „tamsus žiburėlis“.

Miłoszas tada jau pažinojo mane iš laiškų. Susitarėme susitikti kitą dieną, birželio 27-ąją. Po autorinio vakaro, kuris buvo gana ilgas, mane pakvietė „ant kalnelio“ pas kunigą Sadziką. Jaunam žmogui tai buvo įvykis. Ir tada ant to kalnelio įsikalbėjome su Tونیu, Miłoszo sūnumi, gėrėm vyną ir užsigėidėme tėsiniui, tad dviese „nuėjome į Paryžių“. Iki ryto. Nors žinojau, kad ankstyvą kitos dienos rytą turiu susitikti su Miłoszu. Dėl šito suvokimo ryte žaibiškai išlakstė miegai. Miłoszui tai padarė tam tikrą įspūdį, nors tiesiai man ir nepasakė, veikiau leido suprasti, bet buvo labai maloniai nustebintas, kad pasirodžiau punktualiai ir dar visiškai *correct*. Būsena tarpinė – tarp laimės ir vidinės mobilizacijos. Jam tai patiko. Jaunas žmogus visada drąsesnis. mane pribloškė, kad Miłoszas – puikios fizinės formos, labai gerai atrodo – tvirtas ir sveikas. Labai jį gerbiau.

Prisimenu, tada turėjau žalią, Amerikoje 1976 metais išleistą eilėraščių knygą, kurią iš kažko iškaulijau, ir paprašiau, kad autorius ją pasirašytų. Neseniai buvo pasirodžiusios ir Miłoszo verstos „Psalmės“ („Psalmy“), kurias išleido kunigas Sadzikas. Tad kalbėjomės ir apie psalmes. Kažkoks septintas pojūtis sakė, kad tie psalmių vertimai Miłoszui svarbūs, reikalingi. Pagelbėjo man Lebensteinas, itin subtilus Biblijos vertintojas. Būtent koplyčiai – susitikimų pas palotiečius *Surcouf* gatvės salei – kunigo Sadziko užsakymu Lebensteinas sukūrė vitražą Apokalipsės tema. Mane labai sudomino tai, kad Miłoszas verčia psalmes. nepaprastai įžvalgi kunigo Sadziko įžanga buvo biblinio mąstymo pavyzdys, o Miłoszo vertimas bylojo apie jo, kaip biblistikos žinovo, kompetenciją. Darė įspūdį Miłoszo kalbos paieškos, pastangos šiuolaikine lenkų kalba perteikti psalmes. Tai buvo kažkas nauja, taip tada niekas nemastė. Atsivėrė jo sukurtos perspektyvos, jo dėka egzistuojančios.

Savo klausimais siečiau „užkabinti“ poezijai svarbius dalykus. Tas nesavanaudiškumas gal patraukė Miłoszą, nes nerašiau jokio darbo, nebuvo žurnalistas, tik norėjau geriau suprasti, giliau įsiskaityti į poeto kūrybą.

V. Yra tokia Miłoszo nuotrauka, padaryta būtent tada Paryžiuje, 1980 metų birželio mėnesį. Jis stovi prie *Pont de l'Archeveché* tilto, netoli *Notre Dame* katedros, susietos su svarbaus eilėraščio „Rue Descartes“ scenerija. Tai – Miłoszas iki Nobelio premijos paskyrimo. Tada gimė keli svarbūs eilėraščiai, vėliau įtraukti į knygą „Hymn o perle“, labai svarbų, savotiškai ribinį rinkinį. Šias eiles labai išgyvenau, prisimenu jas, beje, pirma išspausdintas žurnale „Kultura“, pvz., eilėraštį „Atskiras sąsiuvinis“ („Osobny zeszyt“). Skačiau jį dar Madride.

Apie Nobelio premijos suteikimą Miłoszui tada, 1980 metų birželio mėnesį, dar apskritai nebuvo kalbų. Šiandien sakoma, kad po amerikietiško *Neustadt* apdovanojimo Nobelio skyrimas buvo beveik nulemtas. Bet iš tikrųjų į tokią galimybę žiūrėta labai diskretiškai, prietaringai baiminantis, kad nebūtų prasitarta ne laiku. Nors, kita vertus, žinau, kad vienas iš asmenų, Švedijos akademijos prašymu rašiusių išsamią studiją apie Miłoszo kūrybą, buvo Jeleńskis. Švedijos akademijai gal buvo pasufleruota, į ką reikia kreiptis dėl nuomonės apie galimą laureatą. Beje, išliko tos akademijos sekretoriaus padėkos laiškas Jeleńskiui. Jis apie tai niekada niekam neprasitarė.

Reikia pabrėžti, kad Konstantas Jeleńskis buvo Miłoszui nepaprastai svarbus asmuo, ilgą laiką jo vienintelis skaitytojas, Miłoszas pridurdavo: „užtat koks!“ Jeleńskis kažkur rašė, gal „Le Monde“, kad jeigu keliautų į negyvenamąją salą, pasiimtų su savimi „žalią“ Miłoszo eilėraščių knygą, ne Gombrowicziaus. Gyvendamas Madride susirašinėjau su Jeleńkiu, jo iniciatyva perėjome į „tu“. Jeleńskio laiškuose Miłoszas nuolat minimas. Gombrowiczius irgi. Vienas prisiminimas mano atmintyje labiausiai jungia Miłoszą ir Jeleńkį. Tai buvo 1986 metų vasarą. Tą vasarą Liuksemburgo muziejuje surengta didelė Leonoros Fini kūrinių retrospektyva. Mes su Renata Gorkczyńska jos bute *de Seine* gatvėje Miłoszo debiuto penkiasdešimtmečio proga rengėme jubiliejinio „Trijų žiemų“ („Trzy zimy“) leidimo projektą. Ir tą atmintiną 1986-ųjų vasarą Jeleńskis Paryžiuje, *de la Vrilliére* gatvės salone perskaitė man ir Wojciechui Karpińskiui ką tik Miłoszo laiške atsiųstą eilėraštį „Atsisveikinimui su mano žmona Janina“ („Na pożegnanie mojej żony Janiny“). Po žmonos mirties parašytą eilėraštį. Apie gyvenimo drauge patirtį, jo didybę ir pralaimėjimus, apie artumą ir nutolimą. Jeleńskiui tai buvo nepaprastai svarbūs jo paties gyvenimo dalykai (jie svarbūs kiekvienam) ir staiga Miłoszas kalba apie juos eilėraštyje su jam būdingu nepakartojamu taiklumu, paprastais žodžiais. Prisimenu, Konstanto balsas staiga nutrūko, mes apmirėm... jis padėjo lapelį į šalį, išgėrė vyno ir tęsė skaitymą. Įdėjo laišką į voką. Jeleńskis, atrodo, tą eilėraštį gavo pirmas. Tai jį labai sujaudino.

Per paskutines mano dienas Paryžiuje su Jeleńkiu matydavomės beveik kasdien. Po kelių dienų jis ketino važiuoti į Korsiką. Kai 1987 metų balandį vėl atvažiavau į Paryžių, Jeleńskis jau merdėjo, nemačiau jo amerikiečių *Neuilly* ligoninėje, nenorėjau šio susitikimo. Turėjau grįžti į Lenkiją, o kitą dieną – grįžęs – sužinojau telefonu, kad Jeleńskis mirė. Tokie prisiminimai...

Jeleńskis sakydavo: „Koks tas Miłoszas išmintingas“, turėdamas omenyje jo poezijos kokybę, kad eilėraščiuose taip išmintingai pamatyta, pagauta egzistencijos ir pasaulio patirtis. Miłoszas kaip poetas siekia taip giliai... Jeleńskis suprato, kad XX amžiaus pabaigoje tai itin retas, visiškai išimtinis reiškinys. Man pokalbiai su Jeleńkiu apie Miłoszą davė labai daug, nes suvokiau, kad poezija turi ir pažintinę reikšmę, kurios

neįmanoma išversti į kitą kalbą, kad tai yra kitoks pažinimo būdas – paslaptingu, sunkiai pagaunamu sąryšiu tarp tikrovės ir kalbos, kuris negali būti redukuotas iki jokio filosofinio suvokimo ir atsiskleidžia tikrai tam tikromis poezijos akimirkomis.

VI. Pokarinės Liaudies Lenkijos politinių, intelektinių, sociologinių realiųjų mišrainė žadino alkį asmenybių ir jų kūrybos, peržengiančios tuos degraduojančius sąlygiškumus, kuri leistų išsivaduoti iš žabangų, pasmerkiančių įvairiems „netikrovės“ pavidalams. Pagrindiniai du balsai: Gombrowicziaus ir Miłoszo. Miłoszas tada buvo atradimas ne tik man.

Bet reikia atminti, kad yra šiek tiek tiesos poeto žodžiuose, kai jis po karo rašytame laiške Melchiorui Wańkowicziui pamini „tris vagonus“, į kuriuos tada buvo galima susodinti visą šalies inteligentiją. Pakanka grįžti prie atmintino leidinio „Tygodnik Powszechny“ numerio, išėjusio 1980 metų spalio mėnesį, tuoj po Nobelio premijos skyrimo, arba pažvelgti į puikios Miłoszui skirtos konferencijos, kurią organizavo 1980 metų gruodžio mėnesį Literatūros tyrimų institutas, o konkrečiai Romanas Zimandas, dalyvių sąrašą, kad pamatytume, jog tebuvo keliolika žmonių... būtent vienas „vagonas“, kurio keleiviai iš tikrųjų ką nors žinojo apie Miłoszą. Pavieniai asmenys žinojo, o ištisos kartos – iki jauniausiųjų – pokarinės Liaudies Lenkijos gyventojų, iš esmės „benamių“, tikrai 1980 metais ir vėliau sužinojo, kad egzistuoja kažkoks Miłoszas. Tai, manau, labai komplikavo poeto suvokimą Lenkijoje. Ir komplikuoja iki šiol.

Miłoszas dešimtmečius žygiavo poezijos keliu beveik visiškai vienas. Kiek reikėjo jėgų, kad poetas nė viena pakopa nenužemintų sau keliamų reikalavimų – dvasinių, intelektinių, poetinių – ir dar rūpintųsi lenkų literatūros ūkiu, verstų ir leistų Herberto kūrinius, išleistų antologiją „Pokario Lenkijos poezija“ („Postwar Polish Poetry“), įvesdamas pokarinę lenkų poeziją į pasaulinę apyvartą, pasiektų, kad būtų išleistas Wato „Mano amžius“ („Mój wiek“), viena didžiųjų XX amžiaus knygų!

Apie Nobelio premijos skyrimą Miłoszui sužinojau Romoje 1980 metų rudenį. Be abejo, buvo kalbėta, kad tai įmanoma, bet vis dėlto šis faktas visiems tapo netikėtumu, kažkuo nepaprastu. Romos amerikietis Ronaldas Stromas, Miriam Chiaromonte ir Gustavo Herling-Grudzińskiego bičiulis, pas kurį tuomet gyvenau Trastevere, juokavo: „Turite jau viską: popiežių, Wałęsą ir Nobelį.“ Lankiausi „L'Osservatore Romano“ redakcijoje, kai kunigas Bonieckis siuntė Miłoszui popiežiaus sveikinimo telegramą. Nežinau, kodėl taip pasielgiau, bet paprašiau leisti pasidaryti tikslią jos kopiją. Pasiėmiau ją su savimi. Buvo 1980 metų spalio. Kopija metų metus gulėjo tarp mano dokumentų. Laikas prirašė savotišką *post scriptum*. Kai po Miłoszo mirties vyko tie groteskiniai siaubingi dalykai dėl jo laidotuvių, prisiminiau telegramą ir perdaviau fotokopiją „Gazeta Wyborcza“ redakcijai. Kitą dieną ji buvo išspausdinta.

Karta, kuri užmezgė kritinį dialogą su Miłoszo kūryba, jos intelektine srove, atsiliepė į jos užduodamus klausimus ir problematiką, į poeto lenkų intelektinės, visuomeninės, politinės situacijos suvokimą, jos barjerus, į tai, kas juos sukuria ar atidaro, buvo tik Wojciecho Karpińskiego, Marcino Królio, Małgorzatos Dziewulskos, Adamo Michniko, Barbaros Toruńczyk, Ewos Bieńkowskos, Adamo Zagajewskio, Ryszardo Krynickio, Stanisławo Barańczako, Irenos Grudzińskiej-Gross karta. Jie turėjo jau kitą perspektyvą, tikrą, dažnai polemikinę požiūrį į Miłoszą, jo poeziją, poeto mintis,

intelektinius takus ir diagnozes, į jo vietą XX amžiaus poezijos ir intelektinės istorijos žemėlapyje. Nes, pvz., Stefanus Kisielewskis, kuris pažinojo Miłoszą dar prieš karą ir per okupaciją, dėl sentimentų savo jaunystei vertino „Tris žiemas“ kaip jo kūrybos viršūnę. Kisielewskis buvo teisus vienu požiūriu, kurį taikliausiai apibūdino Maria Janion: „Trys žiemos“ – įžymiausias debiutas lenkų literatūroje po Adomo Mickevičiaus kūrybinio starto.

Miłoszas vėl tapo svarbus kaip atramos taškas man artimoje gimstančios „Res Publika“ aplinkoje (panašiai dešimtmečiu vėliau Miłoszas greta Jeleńskio inicijuos Paryžiuje atsiradusį žurnalą „Zeszyty Literackie“). Mums visiems tada poetas buvo reikšmingiausias. Viskas vyko dar iki „Solidarumo“ susikūrimo. tai – opozicija iki rugpjūčio įvykių, gražiausias jos laikotarpis, pasižymintis opozicine antipolitika, joje išskirtinė vieta teko literatūrai, poezijai, intelektinėms tradicijoms, kultūrai. Miłoszas, Gombrowiczius, Herling-Grudzińskis, Jeleńskis vedė mus iš užburto skubios ir paviršutiniškos opozicinės reakcijos rato. Manau, būtent tada Miłoszo poveikis buvo tikrai didelis. Laimė, kad anksčiau, kitais keliais pavyko susipažinti su jo poezija. Tada tie, kurie pažinojo Miłoszą, greitai rasdavo bendrą kalbą, tai buvo tam tikras komunikacinis kodas. Šito Miłoszui stigo anksčiau – intelektualių partnerių iš gerokai jaunesnės kartos savo šalyje. Dabar jis juos įgijo.

Žmogus, kuriam daug kas Lenkijoje turėtų būti dėkingi už suvokimą, kad Miłoszas yra svarbus, reikšmingas lenkų šiuolaikinės kultūros galimybėms, buvo Adamas Michnikas. Poetas manė, kad tokios asmenybės kaip Michnikas pasirodymas Lenkijos scenoje yra fenomenalus reiškinys. Kalbėjo apie tai atsiimdamas už Michniką, tuomet kalėjusį, Edwardo Kennedy'io apdovanojimą Niujorke.

Antra asmenybė, iš pat pradžių suvokusi Miłoszo minčių gylį ir esmę, jų perspektyvą, buvo Wojciechas Karpińskis. Jo „Susitikime San Franciske“ („Spotkanie w San Francisco“) matome gal pirmąjį – dar prieš Nobelio premijos skyrimą – skvarbų žvilgsnį į Miłoszo kūrybą tokiu mastu, kuris mums šiandien atrodo akivaizdus, bet toks nebuvo ištisus dešimtmečius. „Susitikimas San Franciske“ užbaigė svarbią Karpińskio knygą „Centriniam parke“ („W Central Parku“), autobiografinį kūrinių apie asmenybės galimybes būti laisvai ir kūrybiškai šiandienos pasaulyje bei kultūroje. (Knygą „Centriniam parke“ neseniai pakartotinai išleido žurnalas „Zeszyty Literackie“ su gražiu Rainero Fettingo Niujorko vaizdu.) Tai buvo reikšminga informacinė knyga ir mėnraščio „Res Publika“, ir Paryžiaus „Zeszyty Literackie“ kūrėjams.

Vėliau, kai Miłoszas gavo Nobelio premiją, dar pogrindiniame „Res Publika“ pasirodė Karpińskio kūrinys „Sugrįžimo sapnas“ („Sen powrotu“). Primenu tuos du anų metų jo tekstus, nes jie labai anksti pademonstravo aukštą Miłoszo supratimo lygį.

Ir dar Janas Błońskis bei Jerzy'is Kwiatkowski Krokuvoje. Miłoszas ir mes visi jiems labai dėkingi. Ypač Błońskui, kuris ypač gerai suprato Miłoszą ir pateikė į esmę pataikiusią formulę – *Miłoszas kaip pasaulis*. Klermonto konferencijai Kalifornijoje parengta studija apie Miłoszo poeziją, gal paskutinė Błońskio gyvenime, – man yra puikiausias kritinis tyrimas.

VII. Kai Miłoszas atvažiavo į šalį gavęs Nobelio premiją, mačiau jį PEN klube, kur jis labai įtikinamai kalbėjo apie Jaroslavo Iwaszkiewicziaus vietą lenkų literatūroje. Buvo

praėję keli mėnesiai po jo mirties. Ši kalba labai kirtosi su tuomet vyravusių nuotaikų srove. Taip pat dalyvavau renginy, suteikiant Miłoszui Liublino katalikiškojo universiteto *honoris causa*. Tada Pulavų azoto gamykloje nelegaliai išspausdinome Miłoszo kalbą, pasakytą atsiimant Nobelio premiją, vėliau tekstą išdalijome universitete. Tai buvo tikra beprotybė, visur buvo minios žmonių, be to, sutapo „Solidarumo“ įsikūrimo ir Nobelio premijos skyrimo Miłoszui laikas. Wałęsa ir Miłoszas Liublino katalikiškajame universitete. Miłoszas gynėsi, nenorėjo įsivelti į politines aistras, bet kitos išeities nebuvo. Nedalyvavau susitikime Varšuvos studentų klube „Stodoła“, bet Miłoszas vėliau pasakojo, kad atmosfera jam labai priminė 1944 metų rugpjūčio mėnesio situaciją Varšuvoje, kai visi buvo beprotiškai optimistiški, nepaisė realijų, ir tai jam kėlė šurpą, nes kartą jau kažką panašaus išgyveno ir antrą kartą to patirti nenorėjo. Poetas per daug žinojo, per gerai perprato realijas. Buvo pasibaisėjęs. Nes kiekvienas renginio dalyvis tada matė (šiandien – visi protingi), kad intervencijos iš Sovietų sąjungos grėsmė yra reali. Be to, Miłoszas nenorėjo dalyvauti visuotinėje euforijoje, nes žinojo, kad jo poezija sunki, kad kultūros raida, kuri jam svarbi, yra kitokia, nes tai – intelektualiniai, dvasiniai, poetiniai dalykai. Nesikėlė į padanges, narsiai kentė minios entuziazmą, bet būti „Solidarumo“ bardu nenorėjo. Nemėgo savo publicistinių eilėraščių. Man Miłoszo atvažiavimas, pats faktas, kad jis yra čia, šalyje, sugrįžo, buvo fenomenas. Prisimenu eiles prie Miłoszo knygų. Kai leidykla „Czytelnik“ išleido poeto rinktinę, eilė stovėjo nuo knygyno iki Trijų Kryžių aikštės. Tai niekada nepasikartojo. Banga nyslūgo. Miłoszas nebuvo, nėra ir nebus masių poetas.

Man Miłoszo atvažiavimai dešimtajame dešimtmetyje ir tai, kad jis gyvena Berklyje, o Lenkijoje lankosi, visada stebino. Poeto sugrįžimas kėlė abejonių, maniau, kad privalo likti Kalifornijoje. Pats, beje, nežinau kodėl. Maniau, kad Miłoszas pasiekė tokį aukštą lygį dėl distancijos. Bet grįžimas ir Krokuva jam, ko gero, buvo reikalingi. Supratau, kodėl pasirinko Krokuvą. Žmonėms, gimusiems prieš 1918 metus ir dar anksčiau, Krokuva buvo Lenkija. Miłoszą išugdė ta tradicija ir jeigu jis ketino grįžti, tai į tik į Krokuvą. Be to, būta savotiškų tylių Miłoszo ir „Tygodnik Powszechny“ aplinkos, tiksliau – tarp Miłoszo ir Jerzy'io Turowicziaus – abipusių įsipareigojimų. Jacek Woźniakowski, leidyklos „Znak“ įkūrėjas, 1980 metų gruodžio mėnesį išleido pirmą šalyje oficialų Miłoszo eilėraščių tomą nuo „Išsigelbėjimo“ („Ocalenie“) pasirodymo. Po trisdešimt penkerių metų! Tai buvo Paryžiuje išleistų Miłoszo knygų „Karalius Popielis ir kiti eilėraščiai“ („Król Popiel i inne wiersze“) ir „Kur saulė teka ir leidžiasi“ perleidimas su specialia Miłoszo įžanga: „Dabar, kai mano poezija sugrįžta į Lenkiją, nesijausčiau gerai nepasakęs, kiek esu dėkingas vienišumui. Jį sunku priimti, bet kartą priimtas atsilygina. Ir manau, kad be susitaikymo su tuo, kas neatsiejama nuo vienišumo, pralaimėjimo, nėra rašytinio žodžio tiesos.“

Galima sakyti, kad 1980 metų gruodžio mėnesį ratas užsidarė... Juk 1945 metų gruodžio mėnesį Krokuvoje – Miłoszui jau išvažiavus į Ameriką – būtent Turowiczius prižiūrėjo „Išsigelbėjimo“ korektūrą ir spausdinimą. Manau, „Tygodnik Powszechny“ buvo artimas Miłoszui – tai padėjo jam išsaugoti savo sudėtingą mąstymą apie kultūrą, krikščionybę, Lenkiją, Europos išskirtinumą. Pokario dešimtmečiais toje alternatyvoje, kuriai atstovavo „Tygodnik Powszechny“, buvo galima išžvelgti svarbią ateities užuomazgą. Miłoszas stiprino leidinį. Šiandien tai irgi praeitis.

Dar norėjau papasakoti apie, mano nuomone, svarbų Miłoszo biografijos momentą.

Dešimtajame dešimtmetyje man teko atlikti savotišką kuklaus tarpininko tarp Jerzy'io Giedroyco ir leidyklos „Czytelnik“ vaidmenį. Tai buvo susiję su paskutiniu Giedroyco leidybiniu projektu „Archiwum „Kultury“. Giedroycas pradėjo savo pusės amžiaus trukmės susirašinėjimo knygų rengimą ir leidybą.

Serijos pradžia – korespondencijos su Witoldu Gombrowicziumi tomas. Tada Giedroyco prašymu tapau serijos „Archiwum „Kultury“ kuratoriumi. Turėjome išleisti Giedroyco susirašinėjamą su Miłoszu. Tuomet leidyklos „Znak“ ir „Wydawnictwo Literackie“ jau buvo pradėjusios leisti Miłoszo „Rinkinius raštus“ („Dzieła zebrane“), kuriuose turėjo pasirodyti Miłoszo laišakai, taip pat ir jo susirašinėjimas su Giedroycu. Tačiau žinojau, kad vienintelis paminklas Giedroycui, vienintelis mediumas, leidžiantis išvysti jo kūrybinę potenciją ir asmenybės svorį, yra būtent laišakai, ir jeigu iš Giedroyco atimsime laiškus, paneigsime jo egzistencinę reikšmę. Tad nuvažiavau pas Miłoszą į Krokuvą ir paklausiau, ar jis nemano, kad laišakai Giedroycui turėtų pasirodyti „Archiwum „Kultury“ serijoje, kuri yra Giedroyco gyvenimo veiklos esmė, šaltinis ir liudijimas. Pakako išdėstyti situaciją, papildomų argumentų nereikėjo. Miłoszas bemat suvokė reikalo esmę ir pasakė, kad jo laiškus verčiau įjungtume į Giedroyco projektą. Buvo didžiadvasis ir dar kartą pademonstravo istorijos bei hierarchijos supratimą. Juk Giedroycas daugelį metų buvo vienintelis Miłoszo kūrybos leidėjas. Žinau, Giedroycas dar spėjo sužinoti apie Miłoszo sprendimą. Netrukus jis mirė. Miłoszas su žmona Carol dalyvavo Giedroyco laidotuvėse *Maisons-Laffitte*.

Dar viena situacija, susiejusi mane su Miłoszu – Konstanto Jeleńskio archyvo tvarkymas po jo mirties 1987 metais. Leonoros Fini ir bičiulių iš Paryžiaus Bohdano ir Marios Paczowskių pakviestas nuvažiavau keliems mėnesiams į Paryžių, ėmiau viską peržiūrėti. Staiga iš knygų, kurias Jeleńskis vežiojosi prie Luaros ir į Korsiką – tarp jų lapų buvo smėlio – pabiro Miłoszo laišakai, vienas, antras, trečias. Kol surinkau visą korespondenciją. Tada apieškojau dar kartą, kad būčiau tikras, jog nieko nepražiūrėjau. Padariau tų laiškų kopijas, o originalus išsiunčiau Miłoszui. Jis atsakė buvęs sujaudintas ir persiuntė visus Jeleńskio laiškus, kokius tik rado. Buvo momentas, kai buvau vienintelis, turėjęs šią abipusę korespondenciją. Prisimenu, jaučiausi keistai... Paskui Miłoszas gavo antrą laiškų pluoštą, aš irgi dar kelis suradau. Reikėjo užtikrinti jų saugumą, tad padariau tris kopijas: viena liko pas Wojciechą Karpińskį *Claude Lorraine* gatvėje, kita pas Barbarą Toruńczyk „Zeszyty Literackie“ redakcijoje *Tiquetonne* gatvėje, o trečią atvežiau į Lenkiją. Dabar visą šią vertingą korespondenciją išleido „Zeszyty Literackie“.

VIII. Tvarkydamas Jeleńskio dokumentus vienoje jo knygoje aptikau Rusijos premjero Stolypino (teroristo nušauto 1911 metais; tai tragiškai sukomplikavo galimybes liberaliai modernizuoti Rusiją) vaikaičio laišką Jeleńskui. Jis Paryžiuje susipažino su „jaunuoju“ Stolypinu – pasiuntė šiam savo Miłoszo eilėraščių vertimų tomą ir pažymėjo ten esantį tekstą „1911 metai“ („Rok 1911“), kurio fonas – Rusijos premjerui priklausęs Kalnaberžės dvaras. Jis buvo prie Nevėžio, kitoje upės pusėje prieš Šetenius, dvarą, kuriame gimė ir vaikystę praleido Miłoszas. Tai vienas iš Miłoszo „atminimų atminties“ eilėraščių. Jame Stolypinas prisimena jaunas Kunatównas, valtį tarp dvarų ir drauge praleistus vasaros mėnesius. Padariau Stolypino vaikaičio laiško kopiją, jis parodė laišką savo tėvui, ir pasiunčiau Miłoszui. Knygoje „Medžiotojo metai“ („Rok myśliwego“) galima rasti užrašą apie tai:

Skrisdamas atgal lėktuvu iš Pietų Bendo į Čikagą, papasakojau profesoriui Banaciui mano eilėraščio apie Šetenius, Kalnaberžę ir Stolypiną turinį. Ir apie tai, ką neseniai sužinojau, kai Piotras Kłoczowskiis tvarkė Konstanto Jeleńskio archyvus. Konstantas išvertė šį eilėraštį į prancūzų kalbą ir davė Stolypino vaikaičiui. Jis perskaitė eilėraštį labai senam savo tėvui, kuris susijaudino, sakė, kad viską – Šetenius, Kunatównas – prisimena.

Šie atradimai siejo mane su Miłoszu ir Konstantu Jeleńskiu. Įvesdavo mane į visiškai kitus laiko išmatavimus, visai kaip Borgeso „Alefe“.

Miłoszo 93-iajam gimtadieniui (2004 m. birželio 30 d.) rengiau naują poemos „Kur saulė teka ir leidžiasi“ leidimą. Tai buvo pradžia mano rengiamos „Biblioteka Mnemosyne“ serijos, kurią Stanisławas Rosiekas „priglaudė“ leidykloje „Słowo / obraz terytoria“. Rengdamas knygą dirbau pasiutusiai skrupulingai, pvz., dėl „Žiemos varpų“ („Dzwony w zimie“) liturgijos lietuvių kalba fragmentų konsultavausi su filologais iš Vilniaus, ir tikrai tame tome citatos užrašytos taisyklingai. Taip pat radau vokiškus žemėlapius, kuriuos Miłoszas turėjo Berklyje, juose pažymėti Šeteniai ir visos jam žinomos vietovės palei Nevėžį. Pateikiau žemėlapius knygos įklijose. Dar kovo mėnesį mano prašymu poetas parašė įžangą tam proginiam leidimui. Miłoszui buvo labai svarbu, kad į „Laudos“ dalį įtraukčiau pataisą dėl jo tėvo gimimo vietos. 2004 metais taip pat sukako trisdešimt metų nuo šios poemos išleidimo Paryžiuje, gal svarbiausios Miłoszo kūryboje, vieno iškiliausių XX amžiaus antrosios pusės poetinių kūrinių, greta tokių kaip T. S. Elioto „Keturi kvartetai“ ar W. H. Audeno „Jūra ir veidrodis“. Jaučiu, kad Miłoszas dalyvavo rengiant paskutinį jam gyvam esant poemos leidimą. Knyga pasirodė praėjus keturioms dienoms po jo mirties. Ant aplanko išspausdinta Šventybrasčio ažuolo nuotrauka. Kaip ženklas Lietuvos, kurioje ilsisi Miłoszo protėviai.

Man susitikimas su Miłoszo poezija buvo ir yra vienas reikšmingiausių gyvenimo patyrimų. Yra poetų, kurie mus ilgai lydi gyvenime, arba mes esame jų kelionės draugai. Ir tai yra sudėtingas santykis tarp gyvenimo ir kūrybos, panašiai kaip su kitu, artimu žmogumi – kad būtum arti, privalai priimti visumą. Taip yra ir meilės santykiuose. „Reikia eiti paskui savo poetą nuo eilėraščio prie eilėraščio ir nuo ciklo prie ciklo“, rašė savo knygoje „Dienoraštis be balsių“ Aleksandras Watas.

Versta iš:

„Zeszyty Literackie“, 2012, Nr. 4 (120)